

stílusirányzatok szintetikus vizsgálatával viszonylagosan önálló stílustörténetet művelni.) Ellentmondásos felfogását jól tükrözi az alábbi idézet: „A korok változása nemcsak a témákat teszi gyakran elavulttá, hanem a korstílusok felett is eljár az idő... A témák nem avulnak el, ha az író kora legfontosabb mondanivalóját az általánosítás olyan magaslatára helyezi, hogy mindenkor időszereűk, és nem porosodik el a korstílus, ha az író a legtermészetesebb kifejezőmódozhoz, a népnyelvhez igazodik.” (II/12–13.) Véleményem szerint hiába említi a mondanivaló egyetemességének szempontját, ha ezt az egyébként helyes szempontot nem kapcsolja össze szervesen a stílus kérdéseivel. Egy nyelvállapot ugyanis elavulhat, de ez nem értékelési, nem esztétikai kérdés (noha vitathatatlan, hogy a mű befogadásánál akadályt jelent a nem pontos megértés). Egy korstílus viszont esztétikai értelemben sohasem avul el; a barokk, a klasszicizmus, a romantika stb. történelmi tény, amely önmagában értékelhetetlen. Téved tehát, amikor Eötvös konkrét pozitívumait elvileg is abszolutizálja a barokk körmondatnál szemben (I/30.), ez utóbbit eleve művészietlen túlszűfoltással vádolva. Korstílusok között nem lehet ilyen értelmű értékkülönbséget tenni, lehet viszont ezeken belül, irányzatok, egyes írók között. S mindjárt hatásosabb lett volna az elemzés, ha pl. a barokkon belül — az egyébként jogosan bíralt — Gyöngyösisvel szemben Zrínyi prózáját hozza fel ellenpéldának, s ekkor alkalmat talált volna arra is, hogy a túlburjánzó dekorativitás (nemcsak a barokkra jellemző) sajátosságát — éppen Zrínyivel szemben — társadalmilag-esztétikailag is indokolja. Lehetetlen ezt megtenni azonban, ha a stíluskérdéseket, mint az Eötvös—Gyöngyösi korrelációban például, a mondatstruktúrára szimpflikáljuk, feladva ezzel egyik legfőbb tudományos tételünket, a kontextualitás s a többtényezőség elvét.

Nagyon kisarkítva vitatkoztam Harsányi könyvével, mint egy olyan *formalista* jellegű nézetrendszerrel, amely ennyire szisztema-

tikusan végiggondolva, ahogy én kikövetkeztettem, persze nem létezik. De fő vonalaiban, avagy részleteiben, s nemcsak, sőt nem elsősorban e két kötet lapjain, még mindig benne van a köztudatban, a pedagógusok köztudatában is.

Végül szólnom kell még néhány apróságról is, mely ront a könyv — egyébként lendületes — szövegén és sokhelyütt található, példamutató elemzési részletein. Kár, hogy a történeti stíluselemzés olykor nem párosul valódi történetiséggel, pl. amikor a mai nyelvérzék és nyelvhasználat normája felől ítélkezik Rimay szövegéről: „Megfigyelhető benne, hogy a kötőszók nehezen kiemelhető képletű, gyakran egészen más típusú mondatokat kezdenek, mint amilyeneket logikus elképzelés szerint kezdeniük lehetne...” (I/24.) Egy filológiai elírás: a Murányi Vénusz ajánlása nem a XVIII. század elejéről, hanem majdnem egy fél évszázaddal korábbról (1664-ből) származik (I/19.). S nem mehetek el egy bántó stílusatlanság mellett sem: Krúdyról azt írja, hogy „az ősz melódiái dorombolnak a mondataiban is” (I/27.).

S hogy egy szerkezeti-tartalmi kérdésről szóljak: hiányolom — egyebek mellett — a Petőfi-próza elemzését: ez is iskolai anyag, nélkülözhetetlen eleme a Harsányi által jelzett fejlődésnek, s nem utolsósorban Martinkó András kiváló monográfiájának eredményeire is támaszkodhatott volna a szerző. S mindennekelőtt Martinkó stílusfelfogására, amely Harsányi egész szemléletével perelni látszik: „Nem a svájci-francia »explication de texte« izoláló, formalista nyelvi-stilisztikai eljárása az eszményem: számomra a stílus csak egyik lehetséges kiindulópont a teljes életmű kibontására. A stílus anyaga ugyan a nyelv, de ennek a nyelvi anyagnak a stílusban realizálódó konkrét struktúrája függvénye egész sereg extralingvisztikus és felépitmény-jellegű tényezőnek...” (A *prózaíró Petőfi*. Bp. 1965. 10.)

Agárdi Péter

POEMS OF ENDRE ADY

Introduction and translation by Anton N. Nyerges. New York, 1969. Hungarian Cultural Foundation, Buffalo. 491 p.

A fordító, Anton N. Nyerges az Egyesült Államokban született és nőtt fel, de a Dunántúlról kivándorolt szülei anyanyelvét gyermekkorában megtanulta. Sokrétű tevékenységet folytat: diplomata, nyelvész, költő és műfordító, az Eastern Kentucky University professzora. Már hosszú ideje foglalkozik Ady költészetével. Bár Ady számos verse

már 22 különböző nyelven megjelent, ez az első olyan fordításgyűjtemény, mely Ady életművének jelentős részét magában foglalja. Több, mint két évtizedes munka áll mögötte. „Hihetetlen nehézségekkel kellett megküzdenem” — írja előszavában a fordító — „s ez gyakran csak úgy sikerült — ha sikerült —, hogy hosszú időkip együtt

éltem az eredeti költeményekkel." 1946-ban már napvilágot látott egy vékony kötet *Threescore Poems of Ady* címmel. Ez az újabb, 1969-ben megjelent kötet Ady halálának 50. évfordulójára készült, s a korábnál jóval nagyobb terjedelmű: 354 verset tartalmaz.

43 oldalas bevezetőjében Anton Nyerges ismerteti Ady életét és munkásságát, méltatja költészetének jelentőségét, kitérve számos vers értelmezésére is. A kötet 10 fejezetre oszlik, melyek az első Ady-kötetek címét viselik az *Új versektől* az *Utolsó hajóig*. Az egyes fejezetek végén jegyzetek világosítják föl a nem magyarországi olvasót a versek magyar földrajzi, történelmi vagy irodalomtörténeti, olykor életrajzi vonatkozásairól. A kötet végén bibliográfia található, melyet Bakó Elemér állított össze.

A kötetet Joseph M. Értavy-Baráth rendezte sajtó alá, és rövid előszóval látta el, melyben többek között a következőket írja: „A magyar irodalmárok körében régóta él az a mítosz, hogy Ady Endrének, a nagy lírikusnak a verseit különösen nehéz, sőt lehetetlen lefordítani. Ez a mítosz most szertefoszlott. Anton N. Nyerges sikerrel oldotta meg a valódi Ady-génusz tolmácsolását. A Magyar Kulturális Társaság (Hungarian Cultural Foundation) büszkén bocsátja a világ elé ezt az első olyan idegen nyelvű Ady-kötetet, mely az életmű jelentős részét magában foglalja.”

A válogatás szempontjairól a fordító nem tájékoztat, csupán az *Új versek* előhangjáról jegyzi meg, hogy valószínűleg lefordíthatatlan. Bizonyára nem egy magyar olvasónak támadhat az az érzése, ha kezébe veszi a könyvet, hogy olyan versek is kimaradtak belőle — mint például *A Hadak útja*, *Sírni, sírni, sírni*, *A föl-földobott kő* vagy a *Gare de l'Est-en* —, melyeknél kevésbé jelentősek is bekerültek. Ennek ellenére Joseph M. Értavy-Baráth idézett megállapítása és a Magyar Kulturális Társaság büszkesége helyénvaló: valóban ez a kötet teszi először lehetővé, hogy magyarul nem tudók is megismerhessék Ady lírai életművét. Az már inkább vitatható, hogy a lefordíthatatlanság „mitosza” ezzel végképp eloszlott-e. Attól tartok, hogy a magyar nyelvű olvasó még ezeket a valóban színvonalas fordításokat olvasva sem menekülhet attól az érzéstől, hogy nem egészen Ady-vers az, amit olvas.

Nem gyakran, de előfordul az is, hogy a fordító félreérti a magyar szöveget. A *Vén faun üzenetének* első sorát például így fordítja: „The world is sombre mummy”, ami szó szerint ezt jelenti: a világ komor né-majáték, holott az eredetiben ez áll: „Bus maskarája a világnak”, s itt a maskara nem a világgal azonosul metaforikusan, hanem a következő sor faun-mezű Apollójával, vagyis a költővel. Ugyanebben a versben az „olykor” határozónak a fordításban az

„a time when I always” határozós szerkezet felel meg, melynek magyar értelme „olyankor én mindig”, pedig az eredetiben az „olykor” ezt fejezi ki: időnként. Még bántóbb mellélégfogás, hogy a föltámadás szomorúságában ezt a sort: „Lyányom lehetne” így fordítja: „She could be mine” (enyém lehetne), s ezzel a vers gondolatmenetét itt eredeti irányából kitéríti. Lehetne még hasonló példákat említeni, de nem ezek a tényleg csak nagyon szórványosan előforduló nyelvi mellélégfogások a fő okai annak, hogy az Ady-költészet visszhangjára fülelő magyar olvasót némi csalódás éri. A versek gondolati tartalmát ugyanis többnyire visszaadják a fordítások, a stílus és főként a dikció azonban igen gyakran nem egyenértékű az eredetivel.

A *Héja-nász* az *avaron* fordítása például így indul: „We sail into the autumn gloom, /shrieking, pursuing and pursued, /two hawks with languid, drooping wings.” Magyarul: bevitörölünk az őszi boruba, vijjogva, kergetőzve, két héja lankadt, csüggy szárnyal. Ez is félreértés, a stílus és a hangzás félreértése. Impresszionista kép ez külső, megfigyelő helyzetből festve. Ady költészete modernebb ennél. Ő nem fest tájképet hangulatkeltő céllal, nála a kép jelentése konkrét és gazdagabb. Ami a dikcióé illeti, az angol változat legfőbb hibája, hogy nem veszi át a szaggatottságot: a három idézett sor hangzásban egyetlen ív — verselése is szabályos négyes jambus, azonban az eredeti nyugtalanabb ötödféles jambusaival, illetve a harmadik sort záró izgatott anapestussal —, ami az angol sorok jelentésével, a vitörölő madarak nyugalmas képével összehangban is van, de nem az eredeti szuggesztív szaggatottságával, érzelmi hullámzásával és a halállal (nem az elmúlással!) való szembenézés drámai megjelenítésével.

A példa, úgy gondolom, szemléletes. Bár vannak a kötetben ennél lényegesen jobban sikerült fordítások, talán egy sincs, mely Ady hangját valamennyire ne tompítaná. Nyerges úgy látszik, általában hajlamos arra, hogy egy kicsit az impresszionizmus felé vigye el Ady költészetét, s hogy annak a swifti saeva indignatio-val rokon dühös-keserű dacnak az élet, mely Adyra oly jellemző, némi érzelmességgel tompítsa. Gyakori hiba, hogy Ady nyelvének szaggatottságát, lázas kavartságát, disszonanciáit feloldja, leegyszerűsíti, szabályosabb, logikusabb szerkezetekbe tereli a vers szövegét és ezzel jelentését megszegényíti. Feltűnő, hogy igen sok esetben kiteszi a kötőszót olyan helyen, ahol Ady elhagyja.

Stílus és dikció tökéletes átültetése idegen nyelvre megoldhatatlan feladat, hiszen az egyik nyelv egészen más stílus és hangzási lehetőségeket kínál, mint a másik. A műfordítónak az átvevő nyelv lehetőségeivel

kell élnie úgy, hogy a vers ne veszítsen információ sugárzó energiáiból. Ezt a műfordítói ideált Nyerges elég ritkán közelíti meg. Az *Illés szekeren* fordítása a kötet egyik legsikerültebb darabja. A lángoló, megdicsőült szárnyalást jól festi alá az ilyen sorok hangása: „He gives them swift and fiery souls, / the flaming chariots of the skies.” De mintha egy fokkal forróbb pátosz lenne itt, mint Adynál. Főleg a szórendnek köszönhető ez, mely mindkét idézett sorban egyenletes érzelmi emelkedést sugall. De részen van benne a szóanyag is. Szó szerint visszafordítva e két sor ezt jelenti: ad nekik sebes és tüzes lelkeket, / az eget lángoló kocsijait. S az eredeti: „Tüzes, gyors sziveket ad nekik, / Ezek a tüzes szekerek.” A szintaktikai különbség sem lényegtelen. Ady a második sort külön mondatként élesebben elválasztja az elsőtől, mint Nyerges, aki egy retorikus, fokozva értelmező megoldást választ. Tűz és jég ellentéte feszíti Ady versét, de a fordításban több a tűz, mint a jég, több az elégedettségre hajló lelkesedés, mint a fájdalom és a dermedés. Ady versében az Úr nagyon sújtja az Illés-népet, és meglepő disszonanciával kapcsolódik össze a két ige: sújt és szeret. Az angol nyelvű változat 2. sorának — „those whom he greatly loves and

tries” — értelme viszont ez: akiket nagyon szeret és megpróbál. A „bus-hazátlanul” kifejezésnek a fordításban az outcasts (kivetettek) szó felel meg, s ez stílusisan megint nem egyenértékű. A „Their brains are ice” (az agyuk jég) mondatban a jég nem jelenik meg oly érzékletesen, mint az eredetiben: „agyuk jégcsapos”, s a „jég-út”-ból is elmarad a „jég” a fordításban.

Ilyen apró eltérések szóanyagban, szintakszisban, szórendben, verselésben a vers egész jelentésének az elcsúsztatás eredményezik. Szerencsére ez az elcsúsztatás egyirányú, s a lefordított mű stílusában egységes, ami arra vall, hogy Nyergesnek határozott egyéni felfogása van Ady költészetéről, s ezt fordításában következetesen érvényesíti. Az a megállapítása, hogy Ady költészete Bartók zenéjéhez hasonlóan századunk európai művészetének élvonalába tartozik, egybehangzik a magyar irodalmi közvéleménnyel. Kár, hogy fordításai Ady költészetének legkorszerűbb vonásait kissé elhomályosítják azzal, hogy stílusban az impresszionizmus felé viszik el, holott inkább az expresszionizmus az a stílusirányzat, melyen keresztül Ady az európai költészetbe bekapcsolódott.

Zubreczky György

MÁCZA JÁNOS: ESZTÉTIKA ÉS FORRADALOM

Ford.: S. Nyíró József. Utószó: Botka Ferenc. Bp. 1970. Gondolat K. 326 1.

Meghatottan vesszük kézbe Mácza János újabb esztétikai műveinek magyar nyelvű tanulmánykötetét. Közel ötven évvel ezelőtt a bécsi Ma és a Kassai Munkás lapjain jelentek meg utoljára írásai magyarul. Ma már kevesen tudják, hogy a 10-es években Mácza a magyar baloldali avantgarde egyik vezéralakja volt.

Pályája elején a művészetek közül leginkább a modern színház problémájával foglalkozott. A Tett indulásakor Kassákék háborúellenes baloldali mozgalmához csatlakozott, és a Tett, majd a Ma színházi szakértője lett. Lázadó cikkeiben bírálta az álnaturalizmus kátyújában vergődő „operett nivóú” polgári színházat, és modern szempontú tanulmányokat közölt az új európai irányokról. A polgári művészet válsága az expresszionizmus felé fordította figyelmét, amelynek egyik legjobb magyar ismerőjévé és dramaturg úttörőjévé vált.

Mácsa társadalmi, művészi és egyéni szinten egyaránt a kibontakozást kereste. Ez az igény először lázadóvá, majd aktivistává és szocialistává tette. A Tanácsköztársaság napjaiban a szocialista eszme mellett, a „Teljes Színpad” megírásával tett hitet.

A Ma aktivista művészi programja s ezen belül Mácza dramaturgiája a Teljes Színpad, a Tanácsköztársaság kulturális életének egyik fontos színe, összetevője volt. A bontakozó új világ építését szolgálta, s mint ahogy Szabolcsi Miklós magyarázza; „alkotó elemévé vált annak a kialakuló és kialakulásában megakasztott modellnek, amelyet a Tanácsköztársaság irodalma jelent”. A Közoktatási Népbiztosság ez idő tájt nevezte ki Máczát segédrendezőnek a Nemzeti Színházba. Drámaíróként is ekkor próbált kibontakozni. A bekövetkezett események azonban elvették hazai kiteljesedésének az útját.

A Tanácsköztársaság bukása után emigrálnia kellett. Először Szlovákiába, szülőfalujába ment, hogy majd a weimari Bauhaus felé vegye útját. Bécsben azonban belépett az újjáalakult kommunista pártba, és Lukács György megbízólevelével visszatért Kassára. A 20-as évek elején a Csehszlovákiai Kommunista Párt magyar nyelvű lapjának, a Kassai Munkásnak volt szerkesztője. Irodalompolitikai munkássága keretében ismertette a Lunacsarszkij vezetés alatt virágzásnak indult szovjet színházi élet eseményeit, oroszból, németből, cseh-

ből fordított, és a kassai Proletkult égisze alatt a helyi munkásszínjátszást irányította. 1923-ban a forradalmárok segítségével alakult nemzetközi szervezet révén, végleg Moszkvába települt. Csakhamar a Közoktatási Népbizottság irodalmi osztályára került. Egy másútan jelentek meg a kor művészi problémáival egyetemesen foglalkozó esztétikai művei. A 30-as évek közepén a dogmatikus kultúrpolitika az építőművészet szűkebb területére szorította vissza, de az 50-es évek végén már ismét általános esztétikai kérdésekkel foglalkozott. Mácza János — mint a Moszkvai Állami Egyetem tanára, napjainkban is tanít és alkot.

Most megjelent tanulmánykötete korunk esztétikáját vizsgáló újabb műveiből ad összefoglalót. Mácza — mint ahogy előszavában is hangsúlyozza — a központi problémák szemszögéből tekint végig a XX. század művészetén. Első témakörében „Az esztétika fő kategóriájának kialakulása, fejlődése és sorsa a XX. század művészetében”, a harmónia, a szépség és a művészi igazság kérdését vizsgálja korunk szocialista és későpolgári kultúrájában. Mácza arról beszél, hogy a klasszikus esztétika racionális magva magasabb társadalmi szinten, a szocialista realizmusban fejlődik tovább, amely a szépség és harmónia ábrázolását alap kategóriának tekinti. A későpolgári kultúra a klasszikus művészet romantikus ellenpárját képviseli. Irracionalista lényegintuiciótól fűtve, a modern kor esztétikai normájaként a rútat, a torzát, a véletlenszerűt stb. fogadja el. Mácza a szocialista eszme „optimista, életigenlő koncepcióját” szegezi szembe a polgári esztétika pesszimizmusával és perspektívátlanásával.

Vizsgálódásának körét „Az avantgardizmus fogalma” c. témával bővíti. Indulását tekintve, számunkra ez egyik legérdekesebb témája. Hogyan látja ma az avantgard problémáját a fél évszázada maga is avantgardistaként indult Mácza? Noha nem említi, véleményébe mégis belejátszik harcos aktivista múltja. Tiltakozik az ellen, hogy az avantgardizmust a modern művészet egyetemes kategóriájává tágítsák, „amely alá ha úgy tetszik, be lehet sorolni a XX. századi modern művészet legkülönbözőbb jelenségeit”. Szűkíti azt az általában elfogadott szempontot, amely szerint az avantgard „kétszeres lázadást” fejez ki. Egyrészt a már tartalmát veszített társadalom, másrészt pedig formáit kiélt művészete ellen „láza”. A valóság új területeit kutatja, és kifejezésükre új művészi eszközökkel kísérletezik.

Mácza az avantgarde lényegének és igazi tartalmának a „harcos progresszivitást” tartja. Az élcsapat jellegű művész-magartartást, amely a haladó eszmét korszerű formában juttatja érvényre. Értelmezése

szerint, nem sorolható az avantgardisták közé sem az egykori expresszionisták, még kevésbé a dadaisták, Franz Kafka, Edward Munch vagy akár Kokoschka. Hangsúlyozza, hogy „a századunkbeli művészeti kultúra fejlődésének élcsapatában, avantgardejében a szocialista művészet jár”. Majakovszkij az élcsapathoz tartozó avantgardistának tartja, de Gyemnaj Bednij már nem. Elismeri viszont, hogy az élcsapaton. az avantgarde-on kívül létezik „utánpótlás is, vannak segédcsoportok is”.

Mácza álláspontja harcos aktivista múltjából következik. A Kassák-körön belül már a 10-es években szembeszegült az irracionális szemléletre épült német expresszionizmussal, nevezetesen a Sturm-kör érzelmes misztikus esztéticizmusával. Csak a progresszív társadalmi mondanivalót világbakiáltó expresszionizmust fogadta el. Korai tanulmányaiban szintén azt hangsúlyozta, hogy pozitív eszmei tartalom nélkül ez az irány öves formajátékká degradálódik. „Teljes Színpad”-ának forma-dramaturgiai megoldása egyébként expresszionista drámaszemléletre épült. Éppen ezért joggal hiányolhatjuk Mácza avantgarde-konceptiójában az egykori baloldali expresszionistáknak legalább a segédcsoportba való sorolását.

Mácza az avantgarde-probléma megítélésében nem kívánja háttérbe szorítani a „formastrukturális és technikai mozzanatok” sem. Hangsúlyozza, hogy a XX. századi ember a valóságérzékelés „új módszereivel, eszközeivel, kisegítő instrumentumaival” rendelkezik, amelyeknek kialakítása és ábrázolása alkotó kísérletekre jogosítja. A társadalmi forradalmak, tudományos felfedezések és technikai átalakulások századában „szemünk láttára alakul ki új viszony a művészet és a modern technika között, az ábrázoló és díszítő művészet között, s ez a folyamat együtt jár az esztétikai kultúra új aspektusainak létrejöttével... Kialakultak az esztétikai kultúra új területei.” Ebből a szempontból az „esztétikai kultúra a mindennapi életben és az iparban” c. tanulmánya jelentős, amely a kérdés elvont tárgyalása mellett, valóságközben mutatja be a problémát, és a művészi alkotás határát túllépő esztétika létjogát hirdeti. Mácza koncepciójában ismét nem hagyható figyelmen kívül a Bauhaus-iskolával kapcsolatot tartó egykori Ma képzőművészeti programja sem, amely különösen a konstruktivizmuson keresztül foglalkozott hasonló problémákkal.

Ugyanígy nagy érdeklődést kelt *A szovjet esztétikai gondolat fejlődése, a forradalom első évtizedében* c. tanulmánya. Mácza ekkor már a Szovjetunióban élt, és így nemcsak szemlélője, hanem résztvevője is volt a 20-as évek művészi küzdelmeinek. A forradalom hallatlanul pezsgő szellemi életet teremtett,

amelyben az egymásnak feszülő irányok harcából új művészetszemlélet bontakozott ki. Mácza sokrétűen elemzi az előremutató vagy hátrahúzó, de mindenképpen lenyűgöző forrongást. Méltán hiányoljuk azonban, hogy ezeknek az éveknek színházzal kapcsolatos szemléletéből alig láttat valamit, noha korábbi érdeklődésének központjában a színház- és drámaesztétika állt. Jó alkalom nyílt volna erre a lunacsarszkiji szemlélet ismeretése kapcsán. Köztudott, hogy Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztos milyen érdeklődést tanúsított a modern színház kérdései

iránt. Ugyanígy hiányoljuk az „élcsapat avantgarde” szempontjából Mácza által példának tartott Majakovszkij-féle esztétika bemutatását is. Mácza közli a „balfront” elméleti pontjait, de a majakovszkiji koncepció elemzésével adós marad.

Az *Esztétika és forradalom* számunkra azért érdekes alkotás, mert századunk szellemi küzdelmeinek tanúja, egyben történelmi harcainak résztvevője tekint ránk belőle. Vivódó esztéta és aktív forradalmár írta.

Kocsis Rózsa

Alkinoosz kertje (Humanista költőink Janus Pannoniustól Bocatius Jánosig). Latinból fordította, az utószót és a jegyzeteket írta: Tóth István. Kolozsvár, 1970. Dacia K. 214 I. (Tanulók Könyvtára 82. sz.)

Az utolsó negyedszázadban két antológia is vállalkozott a magyar reneszánsz latin nyelvű költészetének bemutatására. Az első Geréb László (1947), a mostani Tóth István válogatta, fordította és jegyzetelte *egyszemélyben*. Mindkét antológia Janustól Bocatiusig tekintti át a humanista poézis részben ismert, nagyobb részben azonban inkább csak hírből hallott vagy teljesen ismeretlen művelőit. A két vállalkozás feltűnő hasonlóságai nemcsak arra figyelmeztetnek, hogy elérkezett az ideje — mégoly igényes elő- és utószavak lehetőségein túllépve — a XVI. századi, magyarországi latin költészet rendszeres feldolgozásának, hanem arra is felhívják a figyelmet, hogy az úttörés szerepére vállalkozóknak úgyszólván csakis *saját erejükre* kell hagyatkozniuk, *egyszerre vállalva* a műfordító és az irodalomtörténész külön-külön sem könnyű szerepét.

Tóth István antológiája jól átgondolt koncepció szellemében 40 költőt mutat be, közülük 23, tehát több, mint a fele, most olvasható először magyar fordításban (Gerébnél az összesen 33 költő műveiből 16 maradt meg továbbra is egyedülinek). A sok tanulságot rejtő egybevetések után megállapíthatjuk, hogy Tóth könyve *előrelépést jelent* a humanista irodalom magas szintű népszerűsítése terén.

A válogatás munkája nem volt könnyű, mert szintézisre törekvő irodalomtörténeti előmunkálatok hiányában, kereken 150 évet magában foglaló korszakot fejlődéséhez híven, csak dialektikusan alkalmazott szelekciós szempontok érvényesítésével lehetett bemutatni. Az első, Mátyás-kori periódusban, Janus Pannonius hatalmas életműve mellett minden kezdeményezés, minden szerény költői emlék megbecsülendő volt. A Jagello-

kor humanista költészetéből már lehetővé válogatni, mert az alkalmi versírást divatja számszerűen gazdagabb költői termést eredményezett a korábnál. A kiemelkedő egyéniségek mellett egyre népesebbé váló átlagtehetségek hada kb. a XVI. sz. közepe tájáig, de mindenestre az ország három része szakadásáig — és ezzel összefüggésben a *Pannoniae luctus* (1541) megjelenéséig —, feltétlenül rászólgálnak a figyelemre, mivel a latin humanista poézis akkor még benne van a kor irodalmi fejlődésének fősodrásában.

Más a helyzet a XVI. sz. második felében, mikor a győzelemre jutott magyar nyelvű költészet mellett egyre inkább perifériára szorult a latin. Ekkor is működtek ugyan latinul író humanista versírók (számosabban, mint eddig bármikor), kiemelkedő, klasszikus tehetség azonban nem akadt köztük, igazán jelentős is csak nagyon kevés (Schezaeus, Istvánffy, Zsámboky, Filicki, Bocatius). A döntő többség a dedikáció, propemptikon, elogium és epitáfium műfaját kedvelő deákok soraiból került ki. A latin humanista költészetnek ezzel a XVII. sz. eleji, ellaposodó színvonalat eredményező szétáradásával zárul az a korszak, mely Tóth István antológiájának időbeli felső határát adja.

Elismeréssel állapíthatjuk meg, hogy a kötet szerkesztője a fentebb vázolt fejlődési folyamat változásait biztos érzékkel felismerve, egészében véve jól oldotta meg feladatát. Bár az is igaz, hogy kötete csak nyert volna, ha a felfedezés lázában nem mellőzi teljesen Nagyszombati Márton, Sylvester János, Verancsics Antal vagy Istvánffy Miklós verseit. Bármint vélekedjünk is, ami benne van az antológiában: *kitűzött céljának maradéktalanul megfelel*. A versek élén álló miniatűr pályaképek, a lényeges kérdésekre koncentráló, alapos utószó (Balog Jánost és Dávid Ferencet azonban túlértékeli!), a kötet végén helyet foglaló magyarázatok, könyvészeti függelék és szinoptikus kronológia (magyar- és világirodalmi események a tárgyalt időszakban): kivétel nélkül meg-

bizható útmutatóul szolgálnak a kötet használóinak.

Ami megjegyzést tehetünk, az a vállalkozás súlyához képest jelentéktelen. A *verscímek* esetében kár hipotézisekbe bocsátkozni. Janus epigrammájának címe *Cuidam Petro* (és nem: „Petro cuidam”, vö. Teleki, Epigr. II. 19.) ugyan, de a szakirodalomban többé-kevésbé eldöntött kérdés mégis, hogy az se Várad Péterhez (mint Tóth véli), se Garázda Péterhez nem szól, hanem valamely ismeretlen olasz baráthoz.

A *jellemzések* közül néhányat árnyaltabban kellett volna fogalmazni, esetleges félreértések kiküszöbölése végett. Garázda sohasem volt — mert az 1472-es összeesküvés miatt *nem lehetett* — Mátyás király udvari költője (18.), Megyericeai feliratgyűjteményét csakugyan kéziratban (de 1522-ből származó *másolatban*) őrzik a Vatikáni Könyvtárban, meg kellett volna azonban említeni, hogy Mommsen *nyomtatásban is* kiadta a CIL 3. kötetében (20.), Budán, Thurzó Zsigmond *előtt is* voltak magyar ciceróniánusok (22.), Taurinus esztergomi éveiről nem szabad megfeledkezni, ha *ezzel összefüggő* római úttjáról beszélünk (29.), Adrianus Wolphardusnak a vulgáris nyelvet sujtó megvetése: humanista közfelfogás, és *nem függ össze* Dózsa-ellenességével (37.), Dávid Ferenc is írt magyarul (57.), nemcsak Hunyadi Ferenc, akinél ezt említve találjuk (104.) stb.

A *Függelék* fejezetei közül korrigáljuk: Vitéz János *nem iskolát*, hanem egyetemet alapított, s nem Hunyadi László (205.), hanem *Hunyadi János kancellárja* volt. Téves a *könyvészeti rész* egy adata: az 1754-es budai Janus-kötet nem Sambucus (Zsamboky), hanem Conradi Ignác Norbert kiadása volt. Zavaró sajtóhiba maradt a könyv 44. lapján, hol Szókratész helyett *Iszokratész* olvasandó. Végül egy sajtóságos ellentmondás: a könyv címlapja Bocatiusig ígéri a költők bemutatását, mégis túlmegy rajta és Bornemisza Ferenc három versével zárul. Ez a „túlfutás” azonban javára írható Tóth István kötet szerkesztőnek, akinek szép fordításokkal megörvendezett, értékes munkája határozott nyeresége a humanista irodalom ügyének.

V. Kovács Sándor

Orbán Balázs: Székelyföld képekben. A bevezető tanulmányt írta: Erdélyi Lajos. Előszó: Sütő András. Bukarest, 1971. Kriterion K. 61 l. 100 t.

Külföldi utazásairól, balkáni, kisázsiai, afrikai, nyugat-európai útjairól s a hosszú emigrációból 1859-ben hazatérő lengyel falvi

„szegény báró” nem sokat pihent hazájában. Néhány év múltán útrakelt szülőhazájában, hogy megírja élete nagy művét. Egy évtized sem telt el, s bejárta a székelyföld mintegy ötszáz helységét, megfordult számos levéltárban és kollégiumi könyvtárban. Közben tekintélyes fényképgyűjteményt készített. Még ifjú emigránsként huszonhárom éves korában, Jersey szigetén Victor Hugo társaságában ismerte meg az 1839-ben föltalált fényképészet műhelytitkait; itthon úttörő módon fölhasználta a modern fotóművészet eljárását A *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból* c. (1868—1873) hatkötetes vállalkozásában, amelyet háromszéki támogatójának, Mikes Benedek grófnak ajánlott. Nagyrészt amatőr fölvételeiről és rajzairól készült metszetek szolgáltak hiteles illusztrációul romantikus stílusú, demokratikus szellemű munkájához.

Egy évszázad telt el azóta s — a marosvásárhelyi főkönyvtáros, Mészáros József szerencsés keze és hozzáértése folytán — Erdélyi Lajos szerkesztésében és szakszerű magyarázataival napvilágot látott Orbán Balázs eredeti székelyföldi fényképfelvételeiből (1862—1872) álló gyűjteményének megmaradt része. A *Székelyföld leírásához* készített s itt közölt közel kétszáz fénykép csaknem száz évig porosodott egy iskolai, majd megyei könyvtár iratkötegei között. Felszínre hozásáért elismeréssel adózunk a romániai magyar kutatóknak, mert valóban különleges értékű, tudományos és irodalmi célokat is szolgáló fotódokumentációt tettek közkinccsé és hozzáférhetővé a kutatás számára. „Tény, hogy a hatkötetes monográfia 356 illusztrációjának fényképanyagából talán csak egy harmada maradt ránk” írja Erdélyi L. bevezető soraiiban (ebből 27 tus- és ceruzarajz). Föltevése szerint, lehet, hogy egy két köteg kép még a székelykeresztúri főgimnáziumban veszett el, ahová Orbán mappáit letétbe helyezte; vagy talán még a grafikusoknál kallódott el. Amikor az Orbán Balászról elnevezett keresztúri iskola könyvtárát az 50-es években Marosvásárhelyre szállították, már csak ennyi maradt belőle. A maradék is nagy érték, mód van a becses fénykép- és rajzgyűjtemény rekonstrukciójára és értékelésére. (Helyénvaló volt az Akadémiai Kiadó Foto-lexikonában levő, felületességéből fakadó tévedések kiigazítása. Hozzátehetnénk, hogy az akadémiai Magyar Életrajzi Lexikon [1969] nem is említi Orbán B. úttörő fényképészeti munkásságát; születési éveként 1829 helyett 1830 áll benne.)

A művelődéstörténeti jelentőségű hagyatékból egyebek között 11 vár és kastély, tucatnyi műemlék-lakóház, iskola és templom, feliratos kövek, cimertöredékek, épü-

letrajzok, művészettörténeti értékű kőfaragványok, irodalmi érdekű nevezetességek kellenek érdeklődést. Közöttük látható Orbán B. fotóhagyatékának egyik legszebb képe: az öjtozi sárosban fekvő későreneszansz stílusú Rákóczi-vár romjairól készült tájkép; s az ugyancsak II. Rákóczi György idejében épült Maros-parti radnóti Rákóczi-kastély hű képe. Megvan Bethlen Kata Olt-parti hévizi ódon kastélya is, amelyben az író és tudós papja, Bod Péter lakott. A kézdiszentléleki tarnóci kastély romjaihoz a Mikes familia története, históriai és irodalmi emlékek fűződnek. A székelykeresztúri unitárius gimnázium (XVII. sz.), a Bethlen Miklós által patronált székelyudvarhelyi ref. kollégium és templom (XVII. sz.), a marosvásárhelyi ref. kollégium (1718) fényképe csak néhány példa az irodalmi múlt történetével kapcsolatos műemlékekről. Ehhez járulnak a székely nemesi kúriákról, háromszéki népviseletekről készült felvételek. Közük udvarhelyszéki, erdővidéki, gyergyói, csángó s a toplicai román népviselet élethűen megörökített képei.

A szép teljesítményt nyújtó kötet méltó dokumentuma a fáradszatólan utazó végső nyugvóhelyéről készült felvétel: Orbán Balázs 1969-ben Szejkefürdön, az egykori családi birtokon felállított, székely fiával megjelölt és domborművel ellátott új síremléke. A Kritérium Könyvkiadó a hagyományápolás példáját is bemutatta ebben az izlőesen gondozott könyvben.

Hopp Lajos

Szakács István: Battonya hírlapirodalma (1890—1925). Battonya, 1970. Községi Tanács VB — József Attila Művelődési Otthon. 36 l. 9 t. (Battonyai Füzetek, 15.)

A 60-as évek elején megindult, azóta újabb lendületet és ösztönzést kapott honismereti kutatás sokhelyütt igen szép vállalkozásokat eredményezett. Ez a battonyai hírlapirodalomról szóló munka is örövendéses kezdeményezés. Hogy itt elsősorban a hiányosságokról, hibákról szólunk, azzal azt szeretnénk elérni, hogy illetékesek jelöljék ki már a tudományos feltárás és az öntevékeny ismeretterjesztés bolyáit ebben a tengerre duzzadt mozgalomban. Ha végignézzük a *Battonyai füzetek* 15 számának tematikáját, a feladat még sürgetőbbnek látszik.

Ez a dolgozat filológiai adatfeltárásával tiszteletreméltó munkát végzett. Felkutatta Battonya három és fél évtizedes (1890—1925) hírlapkiadásának kimutatható nyomait, közli 9 hetilap és 1 időszakos havilap bibliográfiái leírását. Előtte azonban van még fej-

zet: „Az egykorú hírlapanyag helytörténeti kutatásban való felhasználásának néhány szempontja” és „A helyi hírlapkiadás létrejöttének társadalmi, gazdasági és kulturális feltételei” címmel. Az előzőben a szerző kijelöli a dolgozat kettős feladatát: „Egyrészt megvilágítja azokat a társadalmi-gazdasági összetevőket, amelyek megteremtették az önálló helyi hírlapirodalom létrejöttének feltételeit, és kronológiai rendben elemzi, értékeli az egyes lapokat tartalmi értékeik alapján. Másrészt hozzáférhetőségével fel kívánja hívni a kutatók figyelmét a battonyai hírlapokra mint forrásanyagra, és az elemzések, a lelőhelyek, a példányszámok hiányának feltüntetésével meddő vagy ismételt kutatások elvégzését kívánja elhárítani.” Mennyiben teljesítette kitzűzött feladatát Szakács István dolgozata?

A második feladatának majdnem hiánytalanul eleget tett, itt csupán az elemzéseket marasztaljuk el. Elsőül kitzűzött feladatának csak hégagosan felelt meg. A helyi hírlapkiadás feltételeit vizsgálva jórészt csak ismétli Szabados József *Battonya m.-város jelen századbeli fejlődésének története és főbb mozzanatai* (Battonya, 1891.) c. kiadványt, ahhoz alig tesz hozzá valamit, mintha azóta nem folyt volna társadalom- és gazdaságtörténeti kutatás. Nem szolgáltatott-e újabb adalékokat pl. éppen a battonyai hírlapirodalom ehhez a kutatáshoz? Végül azt is csak sajnálhatjuk, hogy az evidens kérdések egyike szintén megválaszolatlan marad: mit jelent az újságírás „hetilap” vonatkozásban? Jó alkalom lett volna itt a hetilapjelleg vizsgálatára, hiszen a 35 éves periódus 10 lapja közül 9 hetilap volt.

Stenczer Ferenc

A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája. 1. köt.: Folyóiratok, 1900—1919. (Huszadik Század, A Munka Szemléje, Szabadgondolat). Szerk.: Litván György és Remete László. Az anyaggyűjtést végezték a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársai. Előszó: Kulcsár Kálmán. Bevezetés: Remete László. Bp. 1970. MTA Szociológiai Kutatócsoport — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 547 l.

Az irodalom szempontjából is nagyon fontos és hasznos ez a válogatott bibliográfia, amelyet a Szabó Ervin Könyvtár és a Szociológia Kutatócsoport munkatársai együttesen állítottak össze és adtak ki. Hiszen a három folyóirat, amelynek részben annotált bibliográfiáját kapjuk, a század eleje fontos folyóirata volt, s mindegyiknek köze volt az irodalomhoz.

Fontos ez a bibliográfia persze önmagában is, hiszen egy nagy szerepre jutott — mondhatni divatossá vált — tudomány magyar előzményeit veszi számba. S hogy milyen magaslatra jutott már nálunk a század első két évtizedében a társadalomtudományi gondolkodás, azt ez a válogatottan is gazdag gyűjtemény is szépen bizonyítja.

Természetesen nincs itt módunk és nem is lehet feladatunk egy irodalomtörténeti fórumon, hogy ezt a bibliográfiát részletesen bemutassuk. Az biztos, hogy a legkülönbözőbb tudományok kutatói találják meg benne diszciplinájuk azóta már tudománytörténeté vált előzményeit.

Itt csak a bibliográfia Művészet című nagy fejezetére hívnánk fel a figyelmet, amelynek első alfejezete az *Irodalom, írókról, műveikről* c. rész. Benne olyan nevek, mint Ady, Babits, Szabó Dezső, Fülep Lajos, Lukács György, Ignóty, Polányi Károly, Wildner Ödön, Somló Bódog, Lyka Károly, Lengyel Géza, Kőhalmi Béla, Jászi Oszkár, Diner-Dénes József, Csáth Géza, Antal Sándor — a Holnap egyik kötetének előszóírója —, Szini Gyula, Pogány József, Kernstok Károly, Marót Károly, Hatvany Lajos, Szász Zoltán, Bányai Elemér, Schöpflin Aladár, Laczkó Géza, Szende Pál, Braun Róbert, Benedek Marcell, Lesznai Anna, Balázs Béla, Kunfi Zsigmond, Czöbel Ernő, Ferenczi Sándor — Freud magyar követője —, Bölöni György —: a korabeli magyar szellemi elit.

S hogy a kortársaknak mit jelentett ez az akkor még fiatal tudomány, a szociológia, elég csak Adyt megidézni kortársi tanúnak, aki a szociológia fanatikusának vallotta magát, s akinek szemében a szociológia már nagyváradi újságíró korában, egészen fiatalon a társadalmi jelenségek desziffráló kulcsa volt.

Mindenki elismerésre érdemes szép munkát végzett, aki hozzátett valamit ehhez a nagyon izgalmas bibliográfiához. Remete László előszava pedig megbízhatóan tájékoztat nemcsak a folyóiratokat s a bibliográfiát illetően, de a Társadalomtudományi Társaság — a Huszadik Század hinterlandja — történetének különböző állomásairól is.

Varga József

Földes László: A lehetetlen ostroma. (Bírálatok és cikkek.) Bukarest. 1968. Irodalmi Könyvkiadó 399 l.

A romániai magyar irodalom egyik ismert kritikusának, Földes Lászlónak 1956 és 1966 között megjelent legrangosabb írásait tartalmazza ez a válogatás, amelyet a szerző három részre osztott.

A *Bírálatok és arcképek* c. fejezetben az erdélyiek közül Dsida Jenő, Szabédi László, Létay Lajos, Székely János, Horváth Imre és Lászlóffy Aladár költészetéről; Balla Károly és Huszár Károly novelláiról, Papp Ferenc regényeiről és Deák Tamás drámájáról; a világirodalomból Arghezi, Sartre, Franz Kafka és O'Neill munkásságáról találunk kritikákat. Az *Elméletek és viták* c. fejezet írásai egyes konkrét helyi jelentőségű viták hevében születtek, mégis általuk egy következetes, szigorú elvi álláspont — egy irodalomelméleti munka körvonalai — rajzolódna ki. Végül a *Jelenségek* c. fejezet aktuális romániai — és nemcsak romániai! — problémákat, így a fűszövegek tartalmát, a provincializmust, a színházi szakember „szakértelmét” stb. tárgyal.

Folyóiratunk profiljának megfelelően az irodalomtörténeti fejezetből a Dsida-pályaképet emeljük ki. Ezt a 35 oldal terjedelmű tanulmányt a szerző 1957-ben írta, közvetlen ihletője az *Utunk* 1956-os számaiban Dsida körül kirobbant vita, amely túlnyomórészt világnézeti kérdéseket érintett.

Földes írását három, általa is élesen elválasztott részre bontja. Az elsőben Dsida világnézeti, társadalmi nézeteit vizsgálja az 1927-ben írt Ady-cikkéből kiindulva, és helyesen állapítja meg, hogy Dsida az erdélyi Ady-*revízió* szülötte.

A mű második részében a költő kötetinek részletes, mindmáig legalaposabb elemzését találjuk. Földes külön tárgyalja Dsida legproblematisabb versét, a *Bútorokat*, mivel ennek felfogásában volt legnagyobb a vitázók véleménykülönbsége. A *Bútorok a Dsida-műben idegen, helyét nem találó gondolatöredék* — állapítja meg.

A kötetek elemzése után a szerző kijelöli Dsida helyét költészetünkben: *Dsida életműve nem vehető össze tartalmilag a forradalmárok és a forradalommal rokonszenvezők, Ady, Juhász Gyula, Radnóti, József Attila költészetével, mert eszmevilága minőségileg más, függetlenül attól, hogy a más minőség megállapítása egyben értékítélet is. A vele alkatilag rokon nagy kortársakkal, Tóth Árpáddal, Kosztolányival már összehasonlítható, s abból az derül ki, hogy eszmeileg kevesebb náluk, mert költői mondanivalója annyi csupán, amennyi egy biedermeier lélek és a két világháború közötti kisebbségi élet találkozásából kipattanhat* — írja.

Végül a tanulmány egy másodlagos megállapítását szeretnénk kiegészíteni. Földes az apolitikus költői esztétika bizonyítékaként utal Dsida József Attila-cikkére is. Az 1966-ban megjelent Bóka-tanulmánykötetben (Bóka László: Válogatott tanulmányok 1966. Dsida Jenő és József Attila) Bóka is foglalkozik a fenti cikkel, ő azonban már idézi Dsida 1934-ben hozzá írt levelét is, amely

szerint akkorra már Dsida véleménye József Attiláról lényegesen módosult: *Ma már nemcsak programjával, de költészetével is egyetértek. Nincs nagyobb költészet ma az övénél. Glória! Glória! Glória!*

Befejezésül megállapíthatjuk a Földesgyűjtemény legnagyobb erényét; az egyes elemzések és kritikák összegezeként egységes képet kapunk a mai romániai magyar irodalom áramlatairól, problémáiról, az egyes művekről és általában, kritikai élete magas színvonaláról.

Nagy Sz. Péter

Pap Károly: Azarel. Megszabadítottál a haláltól. Két regény. A tanulmányt írta: Réz Pál. Bp. 1970. Szépirodalmi K. 525 1. (Magyar elbeszélők)

Pap Károly azok közé tartozik, akiket újból és újból felfedez az irodalomtörténet. A halála óta eltelt negyedszázadban Keresztúry Dezső, Pomogáts Béla és Bori Imre tanulmányain kívül Pap Károllyal érdemben jóformán nem is foglalkoztak. Regényeinek alaposabb elemzésére mindeddig nem került sor, drámái könyv alakban nem láttak napvilágot.

Réz Pál az író három regényének — *Megszabadítottál a haláltól*, *A nyolcadik stáció*, *Azarel* — alapproblémáit kutatja, s ezek élményi forrásait, másszóval eszme- és életanyag-összefüggéseit. Az érdeklődés elsősorban, ami a művekben közös: az „örök farizeizmus és örök hit” ellentét: „Koncepciójából következik, hogy megállapításai olykor nem elég árnyaltak, s némiképp leegyszerűsödik a regények bonyolult világa. Egészében azonban tanulmánya továbbgondolkodásra készítő, s nem egy máig megoldatlan kérdésre irányítja rá a figyelmet.

Meggyőző, ahogy — tudatosan szakítva a Pap Károly-i pálya „legendájával” — az íróvá érlelődés motívumait nyomonza. A Mikes Lajoshoz intézett levelek vizsgálatával pl. fénnyel derít nemcsak az induló novelista világlátására, alapélményeire, de a későbbi regények ihlető forrásaira is. Jó lenne viszont valamivel többet tudni a bécsi emigráció időszakáról, mely talán jobban megvilágítaná Pap Károly és az expresszionizmus kapcsolatát.

A kortársak tanúsága szerint Pap Károly egész írói pályáján egy Krisztus-regény terveit „hurcolta” magával. Jézus személyében, sorsában, példájában látta a még háborús sebekből vérző emberiség, benne a zsidóság és a maga „megváltásának” lehetőségét. Regényeiben egy „új Názáreti” iránti sóvárgásának adott hangot, s a Krisztus-szerep

emberi, társadalmi lehetőségeit kutatta. Réz Pál feltételezi, hogy az író „nem mert megbirkózni” a történelmi Jézus alakjával. Valószínűbb, hogy nem is volt célja az evangéliumi Krisztus ábrázolása. Mintha erre utalna a *Megszabadítottál a haláltól* (1932) kettős expozíciója; a „Messiás születik” és a Mikáél-történetek szemléletbeli különbsége. Réz Pál úgy véli, a 20-as évek végén — amikor a mű java része íródott — Pap Károly lelkiállapota a „magyar Messiások”-at sirató Adyval rokon. A hangulati hasonlóság ellenére az írónak ekkor még több köze lehetett a szinte egész nemzedékét átható krisztianizmus sokszínű szellemi áramlatához. Erre utalt Németh László is, amikor 1929-ben megállapította, hogy bár Pap Károly „Krisztusa a hagyomány Krisztusa előtt önkényes alak, de... a mi szellemi igényeinkből fakadt”. A *Megszabadítottál a haláltól* nem csupán a Krisztus-regény egy lehetősége — ahogyan a tanulmány írója érzi —, hanem parabolikus mű is, telve „aktualitásokkal” és önéletrajzi motívumokkal. Ilyen értelemben egy kor eszmei tükré s egy lélek fejlődésregénye.

A nyolcadik stáció (1933) már közvetlenebbül önéletrajzi fogantatású munka. Az író vidéki kóborlásainak tapasztalatai stilizálódtak regénnyé. Valóban igaz, amit a tanulmány írója megállapít, hogy a magyar falu rajza és Leviát, a főhős etikai-esztétikai problémái nem ötvöződnek egységbe, s hogy a mű filozófikus rétege a kidolgozottabb. Réz Pál szerint Pap Károly Krisztus arcában „az örök emberi arcot kutatja”. A regényben ennek fordítottja is érvényesül: az emberben keresi a krisztusi vonásokat. Így nem érezzük „homályosnak” az író gondolatmenetét sem. Leviát, a festő magára szabott feladatának — hogy a stációképen Jézus arcát a gonosz főbíró vonásai-ból formálja ki — kettős, ars poetica-i jelentése van. Az egyik az, hogy Krisztus megfestéséhez (megírásához) a művésznek is mintegy Krisztussá kell válnia, fel kell nőnie a nagy feladathoz. A másik — ahogy Réz Pál helyesen említi — a valóság, az emberi természet „törvényeinek” viszonyulása a művész átlényegítő törekvéseihez. Az író alkotta Krisztus-szerep vállalása és a valóság ennek megfelelő átlényegítése azonban Leviát számára lehetetlennek bizonyul. A regény szerkezetileg is születesik: egy móríci ihletésű társadalmi „drámára” és egy századvégi szecessziós művészregényre.

Pap Károly legkülönb művét, az *Azarelt* (1937) a tanulmány írója a XX. század egy jellegzetes világirodalmi „műfaja”, a családregegyen problematikája felől közelíti meg. Nem hisszük azonban, hogy csak az érett író döbbsen volna rá a családtól való elszakadás vágyának reménytelenségére, hiszen

már első regényében is jelen van ez a probléma. Az *Azarel* valójában nem azért fontos mű, mert Pap Károly egy „örök témát” költött újjá benne gyermekkori élményei felidézésével, hanem sokkal inkább a tudatos önvizsgálat szándéka miatt. A regény hőisében, *Azarel* Gyurkában is — ahogyan Réz Pál megállapította — a „profán megváltó, a költő készülődik”, akár az író korábbi műveiben. Ezért talán több figyelmet érdemelt volna a mese és különösen a játék funkciójának vizsgálata. Ezek a motívumok Pap Károlynál, akár József Attila kései verseiben a szabadabb, teljesebb élet vágyát hordozzák, s ugyanakkor menekülést is jelentenek, de a valóság, a „lényeg” pontosabb megismerésének forrásai is, mint Kosztolányinál. A kis *Azarel* iszonyú magányában a tárgyakhoz menekül, de hol félelmes titokzatosságukba, hol „buta részvétlenségükbe” ütközik. Nem árad belőlük titkos játékszellem, ahogyan szeretné, egyetlen „jellemvonásuk”, hogy „pénzbe kerülnek” és ezzel uralkodnak a családon. A modern kapitalista világ emberének jellegzetes élménye, az elidegenedés szólal meg — a magyar irodalomban alighanem legerőteljesebben — e regényben.

A tanulmány írója az *Azarel* kapcsán — helyesen — Pap Károly zsidóságának, zsidóságlátásának problémáit is érinti. Vitatható azonban az a megállapítása, miszerint Pap Károlynak a „népiesek” mozgalmához való közeledése a *Zsidó sebek és bűnök* téves elméletéből következett. Úgy véljük, e közeledés korábbról eredeztethető, s nyilván szerepe volt benne a Németh Lászlóval való személyes kapcsolatnak, de sok más tényezőnek is.

Réz Pál szerint az *Azarelt* követő írói periódusban Pap Károly „szemlélete beszűkült”. Úgy látszik, ahogyan a kritika, ő sem tulajdonít különösebb fontosságot az író 1944-ben már bemutatott, de csak 1966-ban kiadott posztumusz drámájának, *Mózesnek*, melyet Németh László remekműnek nevezett. Ítéletével lehet vitatkozni, annyi azonban bizonyos, hogy a *Mózes* a korábbi művekhez képest nem egy vonatkozásban szemléleti gazdagodást mutat. Az író hőse itt nem magányba menekülő próféta, nem hasztonlázadó magyar-zsidó Messiás, hanem vezér, aki azt vallja, hogy csak a néppel együtt lehet megvalósítani a szabadság és egyenlőség új világát. Igaz, Pap Károly eszméi végül romantikus utópiába torkolltak, de a *Mózes*-ben olyan felismerésekre jutott, olyan gondolatokat fogalmazott meg, mint az időben csak kevés tisztán látó magyar író.

Petrányi Ilona

Komoróczy György: Hajdú-Bihar megye helytörténetírása 1945—1968. Előszót írta: Kolozsvári Lajos. Debrecen 1969. Hajdú-Bihar megye Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya. 48 l. — **Komoróczy György: Városigazgatás Debrecenben 1848-ig.** Debrecen, 1969. 124 l. (Hajdú-Bihar megyei múzeumok Közleményei 12. sz.)

Egy jó helytörténeti írás, mely a jelenből vagy a közelműltből meríti tárgyát, kétségtelenül nagymértékben hozzájárulhat a politikai nevelőmunkához, s útmutató lehet a jövő építéséhez a gyakorlati célok megvalósításában. Ezen túlmenőleg számos tudományos kutatómunka szempontjából lehet jelentős. Főként ha a szűkebben értelmezett (településföldrajzi, helyi gazdasági élet, munkásmozgalom stb.) helytörténeti vonatkozásokon túl a táj összetettebb: kulturális életének, művészetének, irodalmi műveltségének a kibontakozását is nyomon követi. Az irodalomtörténetírást elsősorban az ilyen jellegű, nem annyira a jelen vagy közelműlt, hanem inkább a régebbi történeti korokat ismertető írások történeti, társadalmi, művelődéstörténeti, irodalmi vonatkozásai érdeklik. Ezek nyújtanak ugyanis adalékokat írói tevékenységet kifejtő emberek működéséhez, életéhez, ezek világítják meg az egyes irodalmi korszakok hátterét, az adott kor gazdasági, társadalmi, politikai körülményeitől meghatározott kulturális, irodalmi életét. Az ilyen helytörténeti munka az irodalomtörténetírás fontos segédtudománya, bizonyos mértékben előkészítője az irodalomtörténetnek.

Ezért örülünk a felszabadulás óta egyre inkább kiszélesedő országos és helyi intézmények helytörténeti kutatást bátorító és segítő munkájának, hogy Szegeden, Sopronban, Szolnokon, Miskolcon, Békésben, Vas megyében, Borsodban és másfelé folyóiratok és napilapok, szervezetek és intézmények tartják folyamatosan felszínre a helytörténeti kutatás propagandáját, irányítják munkáját, közzéteszik eredményeit.

Az előttünk fekvő két kiadvány is ennek a fellendülő kutatásnak a terméke. Az egyik a Hajdú-Bihar megye tájegységét érintő eddig publikált tudományos feldolgozásoknak ismertetése azzal a céllal, hogy módszertani segítséget adjon a helytörténeti kutatásokkal foglalkozóknak. Csak helyeselni tudjuk, mikor az élő emlékek, a szájhagyomány mellett a levéltári források, az egykorú, eredeti eseményeket feltáró levéltári anyag felhasználására buzdít, felhívja pl. a figyelmet a régi peres iratokban, jegyzőkönyvekben lappangó történeti néprajz, nyelvtörténet, egészségügy, közérkölc és közgazdálkodás számára olyan fontos dokumentumokra.

„A helytörténeti kutatásnak jelentősége mutatkozik az irodalmi élet jelenségeinek vizsgálatában, hiszen az irodalomban a népvágyai, lelkiismerete, az uralkodó osztályok elnyomó szerepének ténye, a kizsákmányolás okozta szenvedés, a fejlődés tendenciái, az osztályok szembenállása vagy az osztályegyüttműködés és még sok minden más tükröződik.” (37.) Sajnáljuk, hogy ennek a felismerésnek ellenére Komoróczy segédkönyvnek szánt dolgozatában mégis „eltekintett” (ahogy mondja: „el kellett tekintenie”) az irodalom és művészet történeti fejlődésének ismertetésétől, és hogy mások, hosszabb tanulmányában is csak keveset nyújt a régi Debrecen műveltségi színvonalából, különösen a reformáció alatt jelentős, de az ezt követő évtizedekben is gazdag írói tevékenykedésből.

E hosszabb tanulmány Komoróczynak „A debreceni pénzügyigazgatás a feudális korban” címen megvédett kandidátusi disszertációjának eredményeit foglalja össze. Nem volt célja a helyi irodalmi viszonyok vizsgálatának a szándéka. De miközben feltárja előttünk Debrecen társadalmi struk-

túrájának, közigazgatási szervezetének kialakulását, ismerteti gazdálkodási rendszerét a város sajátos jövedelemforrásival és kiadásával, láthatjuk, milyen talajból hajtott ki a régi Debrecen irodalma. Szeretünk volna azonban valamivel többet hallani a város vezető rétegének, a „literatusi”, „deáki” címmel illetett, nemegyszer külföldi egyetemeket megjárt főbíróinak, szenátorainak, jegyzőinek műveltségéről, a város számadás- és jegyzőkönyveiben olvasható irodalmi munkáiról, a nyomtatásban megjelent publikációkról. Nem a Debreceni Kollégiumból kikerült egyházi vagy tudós munkák mellőzését hiányoljuk, hanem azoknak a világi jellegű alkotásoknak az elhallgatását, melyek művelői a város közigazgatási emberei voltak. Mégis hálásak vagyunk Komoróczynak, hogy dolgozata segít bennünket abban, hogy ezeket a munkákat helyesen értékelhetjük az általa bemutatott gazdasági, társadalmi, történelmi környezet ismeretében.

Varga Imre